

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Ставицький Г.А. Психологічний супровід розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці. У статті подана теоретична модель психологічного супроводу розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці: наведено результати експериментальної перевірки ефективності авторської програми і соціально-психологічного тренінгу з актуалізації потенціалу етнічної самосвідомості юнаків та дівчат. Це сприяло зростанню пізнавально-когнітивної усвідомленості власної етнічності і зниженню емоційно-афективної її виразності, що загалом призвело до позитивної поведінково-діяльній спрямованості досліджуваних на реалізацію етнічної самосвідомості в повсякденній життєдіяльності. Така узгодженість показників афективного, когнітивного і конативного компонентів (після формувального експерименту) етнічної самосвідомості юнаків та дівчат побічно здійснювала позитивний вплив на прояви їх толерантної спрямованості на взаємодію з представниками інших етнічних спільнот.

Ключові слова: теоретична модель психологічного супроводу, компоненти етнічної самосвідомості, чинники розвитку етнічної самосвідомості, механізми розвитку етнічної самосвідомості, рівні розвитку етнічної самосвідомості.

Ставицький Г. А. Психологическое сопровождение развития этнического самосознания в юношеском возрасте. В статье представлена теоретическая модель психологического сопровождения развития этнического самосознания в юношеском возрасте: приведены результаты экспериментальной проверки эффективности авторской программы и социально-психологического тренинга по актуализации потенциала этнического самосознания юношей и девушек. Это способствовало росту познавательной-когнитивной осознанности собственной этничности и снижению эмоционально-аффективной ее выраженности, что в целом привело к положительной поведенчески-деятельностной направленности исследуемых на реализацию этнического самосознания в повседневной жизнедеятельности. Такая согласованность показателей аффективного, когнитивного и конативного компонентов (после формирующего эксперимента) этнического самосознания юношей и девушек косвенно осуществляла положительное влияние на проявления их толерантной направленности на взаимодействие с представителями других этнических общностей.

Ключевые слова: теоретическая модель психологического сопровождения, компоненты этнического самосознания, факторы развития этнического самосознания, механизмы развития этнического самосознания, уровни развития этнического самосознания.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями.

Розвиток усвідомленої етнічності молодшої людини постає як актуальне завдання, продиктоване логікою розвитку сучасної психології та соціальною, практичною необхідністю. В руслі педагогічної та вікової психології це завдання реалізується дослідженням природи етнічної самосвідомості, чинників та особливостей її розвитку на різних вікових етапах й, передусім, у юнацькому віці, який інтегрує в собі всі аспекти розвитку різних видів самосвідомості. Проте, на особистісно-світоглядному рівні на сьогодні, зокрема в Україні, актуалізується проблематика громадянської та національної самосвідомості, в основі розвитку яких лежить саме етнічна самосвідомість, яка поєднує в собі як соціальні, так і психофізіологічні характеристики особистості.

Отримані дані щодо недостатнього розвитку етнічної самосвідомості у студентської молоді та незначної її динаміки впродовж періоду професійної підготовки зумовлюють необхідність корекційно-розвивального та освітньо-виховного впливу на визначені нами складові психологічних та соціальних чинників з метою розвитку структурних компонентів їх етнічної самосвідомості.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. На сучасному етапі розвитку людства можна відзначити загальносвітову тенденцію активізації інтересу до теоретичних й емпіричних досліджень етнічності. Зокрема, феномен етнічної самосвідомості досліджується в рамках таких підходів [2-5; 13; 15; 16]: конструктивістського (Б. Андерсон, Р. Бурдье, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум, В.А. Тишков), інструменталістського (Н. Глезер, Д. Мойніхін, Дж. Девіс) та примордіалістського (Ю.В. Бромлей, В.І. Козлов, В.І. Павленко, А.П. Пономарьов та ін.), до якого належить і переважна більшість українських вчених.

Серед американських та європейських вчених значна увага, в рамках дослідження етнічної самосвідомості, приділялася вивченню ідентичності. Трактуювання процесів формування ідентичності, й етнічної, зокрема, пропонує соціокультурний підхід, представники якого М. Коул, Е. Крос, Г. Спенсер, Г. Теджфел [5; 15] розглядають етнічну самосвідомість як соціокультурно обумовлену, семіотично опосередковану, як продукт впливу соціального оточення – сім'ї, школи, засобів масової інформації.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Метою статті є аналіз основних складових психологічного супроводу щодо створення умов для саморефлексії та осмислення характеристик власної етнічної самосвідомості, її змісту та функцій; розвиток когнітивного, афективного та конативного компонентів етнічної самосвідомості юнаків і дівчат засобами цілеспрямованого впливу на психологічні та соціальні чинники її розвитку.

Відповідно до цього нами були визначені *завдання програми психологічного супроводу*: розширення знань щодо понять етнос, народ, нація, етнічна самосвідомість, етнічна ідентичність, етнічна та міжетнічна толерантність; аналіз та усвідомлення своїх ментальних особливостей та особливостей світосприйняття, як представника певного етносу; аналіз та усвідомлення суспільно-історичних передумов формування етнічної приналежності та самосвідомості; актуалізація

почуття етнічної ідентичності та розширення контексту її розуміння; розширення уявлень про міжетнічні відмінності та тренування навичок толерантного ставлення при реалізації цих уявлень у міжетнічній взаємодії; підвищення етнокультурної компетентності через усвідомлення культурної специфічності «картини світу» і її відображення у фольклорі та поведінці людей; розвиток навичок ефективної міжкультурної комунікації та міжетнічного діалогу; стимулювання розвитку етнокультурної компетентності, яка полягає у формуванні уміння ефективної комунікації та взаємодії з представниками різних етнічних груп; активізація інтересу до поглиблення знань про власну культуру, а також інтересу до інших культур, особливостей спілкування та взаємодії в цих культурах; посилення етнічної ідентичності та розширення меж етнічної самосвідомості й толерантності, актуалізація інтересу до історичних особливостей розвитку своєї етнічної групи.

Виклад результатів досліджень. Теоретико-методологічним підґрунтям нашого формувального експерименту виступили ключові наукові положення генетико-моделюючого (С.Д. Максименко), особистісно-розвивального (І.Д. Бех) та суб'єктно-корекційного підходів (С.Б. Кузікова, К.Л. Мілютіна) щодо розвитку особистості як суб'єкта саморозвитку та навчально-виховних впливів, що поетапно самореалізується у процесі привласнення надбань культурологічної спадщини (традиції, освіта, релігія) як рідної, так і світової культури [1; 6; 7; 9].

Враховуючи теоретичні положення, а також результати констатувального експерименту, ми розробили модель психологічного супроводу розвитку етнічної самосвідомості, яка стала підґрунтям авторської програми розвитку етнічної самосвідомості студентів (див. рис. 1).

Формувальний етап дослідження було здійснено впродовж 2014-2015 рр. на базі інституту соціології, психології та управління НПУ імені М.П. Драгоманова зі студентами спеціальності «Психологія». Експериментальна та контрольна групи включали по 27 студентів 2-х курсів. Під час визначення експериментальної та контрольної груп ми враховували відсутність статистично вірогідних відмінностей між ними стосовно рівнів розвитку етнічної самосвідомості, окремих її змістових показників, а також рівнів розвитку чинників етнічної самосвідомості.

Програма психологічного супроводу включала соціально-психологічний тренінг «Розвиток етнічної самосвідомості в юнацькому віці» та специфічні змістові доповнення до лекційних і семінарських занять з навчального курсу «Етнічна психологія» (аналіз міфів, легенд, притч, приказок, проведення дискусій, мультимедійних презентацій та ін.), спрямованих на поглиблення усвідомленого розуміння особливостей культури, традицій українського народу, його ментальних характеристик та їх порівняння з особливостями інших народів [6; 8; 9; 11; 12; 13; 14].

Соціально-психологічний тренінг був розрахований на 52 години і проводився два рази на тиждень по 4 години в рамках роботи психологічного гуртка. У змісті соціально-психологічного тренінгу згідно заявленої моделі, що ґрунтується на врахуванні психологічних і соціальних чинників впливу на розвиток етнічної самосвідомості особистості юнацького віку, нами було використано з хлопцями і дівчатами індивідуальні та групові форми роботи. Їх реалізація на практиці забезпечувалася низкою методів активного соціально-психологічного навчання (міні-лекції, семінари, диспути, групові творчі завдання, ситуаційно-рольові ігри, вправи візуалізації та ін.).

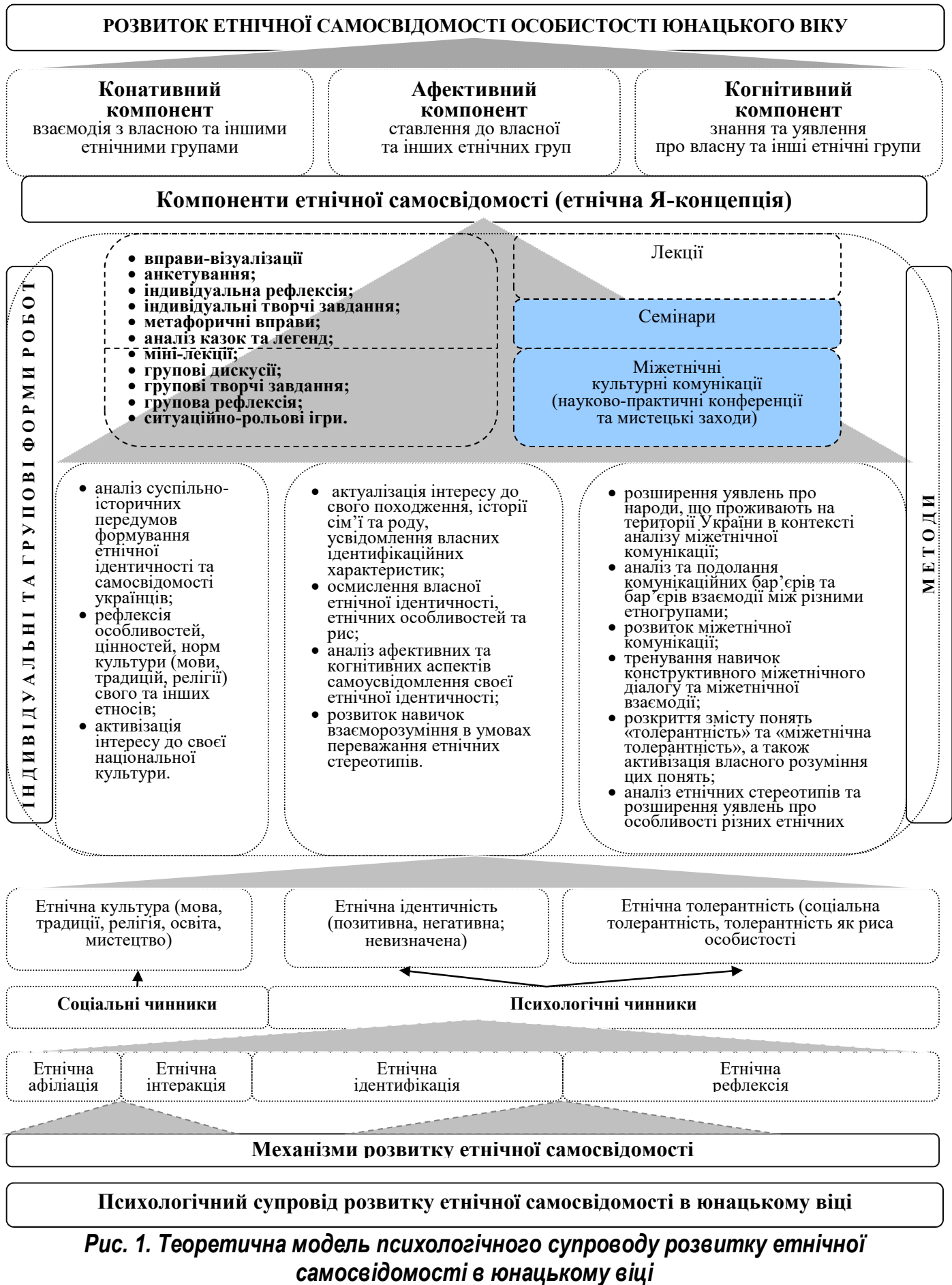

Рис. 1. Теоретична модель психологічного супроводу розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці

Використання можливостей всесвітньої мережі Інтернет дозволило застосувати проектний метод для розвитку етнічної самосвідомості, який передбачає, що студенти під керівництвом викладача (психолога) збирають матеріал, який висвітлює питання культурних особливостей та міжкультурної взаємодії різних етносів. На основі презентації зібраного матеріалу проводилися дискусії, основною метою яких було: усвідомлення й осмислення проблем і суперечностей, щодо сприйняття й інтерпретації поданої інформації; розвиток навичок і умінь аргументувати та обґрунтовувати свою точку зору, включення отриманих знань в новий контекст їх розуміння та ін.

Внаслідок впровадження програми психологічного супроводу з розвитку етнічної самосвідомості юнаків та дівчат серед учасників експериментальної групи знизився відсоток осіб з високим рівнем емоційно-афективної вираженості власної етнічності з 22,22 % до 14,81 % та зріс відсоток студентів з середнім її рівнем з 51,85 % до 66,67 %; відсоток учасників означеної групи, які мають низький рівень емоційно-афективної вираженості власної етнічності знизився з 25,93% до 18,52% ($t=-1,998$ при $p\leq 0,05$), що загалом вказує на позитивну тенденцію перерозподілу високих і низьких показників афективного компонента етнічної самосвідомості до середнього (нормативного) рівня.

Також зросли показники рівня пізнавально-когнітивної усвідомленості власної етнічності. Так, якщо до проходження соціально-психологічного тренінгу серед учасників експериментальної групи було 3,7% досліджуваних з високим її рівнем розвитку, то після його впровадження їх показник зріс до 14,8%. Відсоток осіб з середнім рівнем вираженості пізнавально-когнітивної усвідомленості власної етнічності зріс з 74,07% до 77,78% а з низьким – знизився з 22,23% до 7,41%. Такі зміни є статистично значущими ($t=2,371$ при $p\leq 0,05$) і вказують на більш раціональне й осмислене ставлення до власної етнічності, що забезпечує позитивні зміни в розвитку когнітивного компонента етнічної самосвідомості юнаків і дівчат.

Результати аналізу дослідження поведінково-діяльнісної спрямованості етнічності студентів експериментальної групи не виявили статистично значущих змін у її рівнях ($t=0,877$ при $p\geq 0,05$). Однак, серед цієї групи студентів зріс відсоток осіб з високим (з 14,81% до 18,52%) та середнім (з 66,67 % до 70,37 %) рівнями розвитку поведінково-діяльнісної спрямованості етнічності респондентів, а відсоток учасників з низьким її рівнем знизився (з 18,52% до 11,11%), що, вказує на позитивну динаміку започаткованих змін показників конативного компонента етнічної самосвідомості досліджуваних експериментальної групи.

Провівши узагальнений аналіз отриманих результатів дослідження після формувального експерименту [10], ми встановили, що відсоток досліджуваних експериментальної групи з показниками високого рівня етнічної самосвідомості зріс (округлюємо до цілих) з 9% до 19%; середнього рівня – з 70% до 74%; низького рівня з 21% до 7% досліджуваних (таб. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів розвитку етнічної самосвідомості досліджуваних до та після формувального експерименту, $n=54$

Рівень	До експерименту						Після експерименту						t-крит.
	Високий		Середній		Низький		Високий		Середній		Низький		
Показники	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
ЕГ	2	8,41	19	70,37	6	21,22	5	18,52	20	74,07	2	7,41	2,592*
КГ	3	11,13	17	62,94	7	25,93	2	7,41	19	70,37	6	22,22	0,833
t-крит.	0,763						2,077*						

Примітка: * - $p < 0,05$ ** - $p < 0,01$

Висновки і подальші перспективи досліджень. Таким чином, аналіз впливу програми психологічного супроводу на розвиток етнічної самосвідомості досліджуваних експериментальної групи демонструє позитивні значущі зміни у показниках її структурних компонентів. Внаслідок здійснення розвивального впливу у студентів експериментальної групи значуще змінилися показники розвитку таких складових етнічної самосвідомості, як соціокультурна ідентичність, когнітивного компоненту етнічної ідентичності, значення національності, почуття приналежності до своєї етнічної групи та позитивне емоційно-ціннісне ставлення до себе та її представників.

Це сприяло зростанню пізнавально-когнітивної усвідомленості власної етнічності та зниженню емоційно-афективної її вираженості, що загалом спричинило позитивну поведінково-діяльну спрямованість досліджуваних на реалізацію етнічної самосвідомості в повсякденній життєдіяльності. Така зрівноваженість показників афективного, когнітивного та конативного компонентів (після формувального експерименту) етнічної самосвідомості юнаків і дівчат, опосередковано здійснювала позитивний вплив щодо вияву їх толерантної спрямованості на взаємодію з представниками інших етнічних спільнот.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку етнічної самосвідомості особистості юнацького віку. Перспективу подальшої науково-дослідницької роботи ми вбачаємо у вивченні необхідних психолого-педагогічних та соціальних умов для розвитку етнонаціональної самосвідомості в юнацькому віці.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І.Д. Бех // Наукове видання. К.: Либідь, 2006. – 272 с.
2. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.
3. Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; [Нац. пед. ун-в імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики]. – К.: Фенікс, 2012. – 316 с. – С. 61-64.
4. Козлов В.И. Проблема этнического самосознания и ее место в теории этноса / В.И. Козлов // Советская этнография. – 1974. – № 2. – С. 79-92.
5. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего / М. Коул; [пер. с англ.]. – М.: Когито-Центр, «ИП РАН», 1997. – 432 с.

6. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія / С. Б. Кузікова; Сум. держ. пед. ун-т ім. А.С. Макаренка. – Суми : МакДен, 2012. – 409 с.
7. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко– К.: «КММ», 2006. – 240 с.
8. Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг. Методы моделирования и анализа ситуаций в социально-психологическом тренинге / Г.И. Марасанов. – М.: Совершенство, 1998. – 208 с.
9. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу / К.Л. Мілютіна. – К. : МАУП, 2004. – 192 с.
10. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А.Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2007. – 388 с.
11. Навчально-методичні проблеми розробки сценаріїв реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві: посібник / М.-Л.А. Чепи, М.І. Савіна, С.Є. Солодчук [та ін.]; [за ред. Чепи М.-Л.А.]. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 80 с.
12. Основні етапи і чинники формування української етнічної самосвідомості. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.intu.info/book/fof/ippy/2012/12-13/page10.html>
13. Павленко В.М. Етнопсихологія: навчальний посібник / В. М. Павленко. – К.: Сфера, 1999. – 408 с. – С. 62-64.
14. Ставицький Г.А. Соціально-психологічний тренінг розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці / Г.А. Ставицький // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Додаток 2 до випуску 36: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – Вип. 12. – К. Гнозис, 2015. – 374 с. – С.249-260.
15. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. Учебное пособие / С.А. Токарев. – М.: Высш.школа, 1978. – 352 с.
16. Тишков В.А. Этнология и открытая политика / В.А. Тишков. – М.: АСТ: Олимп. 2008. – 751 с.

References transliterated

1. Bekh I. D. Vykhovannya osobystosti: Skhodzhennya do dukhovnosti / I. D. Bekh // Naukove vydannya. K.: Lybid', 2006. – 272 s.
2. Bromley Yu.V. Ocherky teoryy etnosa / Yu. V. Bromley. – M.: Nauka, 1983. – 412 s.
3. Yevtukh V. B. Etnichnist': entsyklopedychnyy dovidnyk/ V. B. Yevtukh; [Nats. ped. un-v imeni M. P. Drahomanova, Tsentr etnogloballyky]. – K.: Feniks, 2012. – 316 s. – S. 61-64.
4. Kozlov V.Y. Problema etnycheskoho samosoznannya y ee mesto v teoryy etnosa / V.Y. Kozlov // Sovet-skaya etnografyya. – 1974. – # 2. – S. 79-92.
5. Koul M. Kul'turno-ystorycheskaya psykholohyya: nauka budushcheho / M. Koul; [per. s anhl.]. – M.: Kohyto-Tsentr, «YP RAN», 1997. – 432 s.
6. Kuzikova S.B. Psykholohichni osnovy stanovlennya sub"yekta samorozvytku v yunats'komu vitsi: monohrafiya / S. B. Kuzikova; Sum. derzh. ped. un-t im. A.S. Makarenka. – Sumy : MakDen, 2012. – 409 ts.
7. Maksymenko S. D. Henezys sushchestvovannya lychnosty / S. D. Maksymenko– K.: «КММ», 2006. – 240 s.
8. Marasanov H.Y. Sotsyal'no-psykholohycheskyy trenynh. Metody modelyrovannya y analiza sytuatsyy v sotsyal'no-psykholohycheskom trenynhe / H. Y. Marasanov. – M.: Sovershenstvo, 1998. – 208 s.

9. Milyutina K.L. Teoriya ta praktyka psykhologichnoho treninhu / K. L. Milyutina. – K. : MAUP, 2004. – 192 s.
10. Nasledov A.D. Matematycheskiye metody psykhologicheskogo yssledovanyya. Analiz y unterpretatsyya dannykh / A. D. Nasledov. – SPb.: Rech', 2007. – 388 s.
11. Navchal'no-metodychni problemy rozrobky stsenariyiv realizatsiyi konstruktyvnykh funktsiy etnokul'tury v informatsiynomu suspil'stvi: posibnyk / M.-L.A. Chepa, M.I. Savina, S.Ye. Solodchuk [ta in.]; [za redaktsiyeyu Chepy M.-L.A.]. – K.: Pedahohichna dumka, 2015. – 80 s.
12. Osnovni etapy i chynnyky formuvannya ukrayins'koyi etnichnoyi samosvidomosti. // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lib.lntu.info/book/fof/ippy/2012/12-13/page10.html>
13. Pavlenko V. M. Etnopsykhohohiya: navchal'nyy posibnyk / V. M. Pavlenko. – K.: Sfera, 1999. – 408 s. – S. 62-64.
14. Stavyts'kyy H.A. Sotsial'no-psykhologichnyy treninh rozvytku etnichnoyi samosvidomosti u starshomu yunats'komu vitsi. /H. A. Stavyts'kyy// Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody». Dodatok 2 do vypusku 36: Tematychnyy vypusk «Problemy empirychnykh doslidzhen' u psykhohohiyi» Vypusk 12. K. Hnozys, 2015. – 374 s. – S.249-260.
15. Tokarev S.A. Ystoryya zarubezhnoy etnografiy. Uchebnoe posobyе / S.A. Tokarev. – M.: Vyssh.shkola, 1978. – 352 s.
16. Tyshkov V.A. Etnohohyya y otkrytaya polytyka / V.A. Tyshkov. – M.: AST: Olymp. 2008. – 751 s.

Stavytskyi G.A. Psychological support of ethnic self-consciousness and development it in youthful age. The article presents a theoretical model of psychological support of development ethnic self-consciousness at youthful age: presents the results of an experimental check of efficiency of the author's program social and psychological training with potential actualization of ethnic self-consciousness of young people. In the content of socio-psychological training in accordance with the stated model based on consideration of psychological and social factors influence the development ethnic self-consciousness of the individual youthful age, we used forms of individual and group work. Their implementation is ensured in practice several methods of active social psychological training (debates, creative tasks, case-playing games, visualization exercises, etc.).

As a result, actualization of the identified development factors students in the experimental group significantly changed the parameters of the components ethnic self-consciousness as a social and cultural identity, a conscious sense of belonging to their ethnic group and positive emotional-valuable attitude to themselves and others of its representatives. This contributed to an increase cognitive awareness of their ethnicity and reduces the emotional and affective expression of that generally led to positive behavioral-activity orientation investigated for implementation ethnic self-consciousness in everyday life. This consistency of performance affective, cognitive components (after forming experiment) ethnic self-consciousness of young people indirectly exercised a positive influence on their displays tolerant focus on interaction with other ethnic communities.

Key words: theoretical model of psychological support components ethnic self-consciousness, factors of ethnic self-consciousness, mechanisms of ethnic self-consciousness, the level of development ethnic self-consciousness.